

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ПРИРОДУ ТА ЗМІСТ МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНОГО ДІЯННЯ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

ПИЛИПЕНКО Володимир Пилипович - кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України, член Європейської комісії «За демократію через
право» (2013-2017 рр.)

УДК 341.322.5
DOI 10.32782/NP.2022.2.27

В статті розглядається питання юридичної природи, сутності, видів, форм та юридичних наслідків міжнародно-протиправного діяння в сучасному міжнародному праві. Розглядаються доктринальні підходи вітчизняних та зарубіжних юристів-міжнародників за ознаками (елементами) міжнародного правопорушення та їх класифікації. Робляться висновки про те, що міжнародне правопорушення є специфічним міжнародно-правовим явищем, яке відрізняється від кримінального злочину або адміністративного проступку за ознаками.

Ключові слова: міжнародне правопорушення, міжнародна відповідальність, міжнародне кримінальне діяння, суб'єкт міжнародно-протиправного діяння, кримінальне діяння проти людства, міжнародні злочини.

Постановка проблеми

Як відомо, в міжнародно-правовій науці й до цього часу ведуться дискусії щодо критеріїв застосування термінів «міжнародно-протиправне діяння» та «міжнародне правопорушення». Деякі вчені застосовують термін «міжнародне правопорушення», однак у документах Комісії міжнародного права ООН (далі – Комісія ООН) останніх років застосовується термін «міжнародно-протиправне діяння», який, на наш погляд, найбільш точно відповідає реаліям сучасного міжнародного життя.

У міжнародній правовій доктрині панує думка, що існує два види міжнародно-протиправних діянь – міжнародні делікти й злочини. В основі такого поділу лежить ступінь погрози миру та міжнародній безпеці. Вкрай актуальним є також питання про склад міжнародно-протиправного діяння. Суб'єктивним елементом складу міжнародно-протиправного діяння виступає поведінка, яка відповідає до норм міжнародного права, присвоюється відповідному суб'єкту міжнародного права, а об'єктивними елементами є протиправний характер такої поведінки; об'єкт правопорушення; шкода; причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою. Відзначимо, що включення вини у склад міжнародно-протиправного діяння залишається дискусійним у міжнародно-правовій доктрині питанням, але вина за будь-яких умов залишається фактором, який впливає на відповідальність держави.

Метою цієї статті є здійснити ґрунтовний аналіз поняття, сутності, видів та юридичних наслідків міжнародно-протиправного діяння, а також дослідити сучасні тенденції щодо даного інституту, що склались у міжнародному праві.

Аналіз досліджень та публікацій

Питанням юридичної природи, змісту міжнародно-протиправного діяння та інституту міжнародно-правової відповідальності в цілому присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як І.М. Арцибасо-

ва, Н.А. Зелінської, Г.В. Ігнатенка, С.В. Ісаковича, С.А. Малініна, А.П. Мовчан, Нгуен Куок Дінь, С.В. Черниченка, А.І. Дмитрієва, І.П. Біщенко, В.Ю. Калугіна, І.І. Лукашука, В.П. Панова, А.Й. Полторака та ін. Окремі аспекти міжнародно-правової регламентації протидії міжнародним злочинам та злочинам міжнародного характеру досліджували такі юристи-міжнародники, як: В.Г. Буткевич, В.Н. Денисов, В.І. Євінтов, О.В. Задорожній, Д.Б. Левін, А.С. Мацко, О.О. Мережко, Ю.О. Решетов, Л.Д. Тимченко, Г.І. Тункін, Н.А. Ушаков.

Виклад основного матеріалу

Існування міжнародної злочинності не є специфічною рисою сучасності. Цей феномен виявляв себе за різних часів і є властивим різним культурам і суспільствам, має всілякі політичні, економічні, історичні та культурні корені. Сучасна концепція міжнародного злочину значною мірною базується на положеннях, розроблених ще у ХІХ ст. Доктрина й практика класичного міжнародного права не мали чіткого розподілу міжнародних правопорушень на види або групи залежно від ступеня суспільної небезпеки або специфіки об'єкта, хоча деякі передумови диференціації міжнародних правопорушень уже заставлялися. Так, у Декларації глав союзних держав від 24 травня 1915 р., прийнятій з ініціативи Росії у зв'язку з геноцидом вірменів в Османській імперії, це діяння кваліфікувалося як «злочин проти людства й цивілізації».

Міжнародне правопорушення являє собою складне правове явище, яке являє собою діяння суб'єкта міжнародних правовідносин, у якому є ознаки (елементи) складу міжнародного правопорушення. Від того, як сконструйований склад міжнародно-протиправного діяння, залежить, хто, за що, і на підставі яких міжнародних норм буде притягнутий до відповідальності [7, с. 128].

Протиправність правопорушення обумовлена наявністю правил поведінки, зафіксованих в міжнародно-правових зобов'язаннях суб'єктів міжнародного права, і виражається в порушенні цих зобов'язань й, отже, прав інших осіб. У науці міжнародного права ознаками міжнародного правопорушення вважають об'єктивні складові елементи, а саме: а) об'єкт правопорушення; б) протиправну поведінку,

що проявляється в певних діях або утриманні від дій суб'єкта міжнародного права; в) шкоду (збиток), заподіяну внаслідок протиправної поведінки; г) причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою (утриманням від дій) та збитком (шкодою), який виник; д) вину правопорушника. Відсутність хоча б однієї із зазначених ознак ставить питання про наявність правопорушення з боку відповідного суб'єкта міжнародного права [3, с. 36-38].

Основним елементом міжнародно-протиправного діяння є протиправна поведінка, тобто протиправні дії або бездіяльність держави, які ведуть до невиконання або неналежного виконання її міжнародних зобов'язань. Основними формами протиправної поведінки держави є: а) недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що проявляється в порушенні прав інших держав і міждержавних організацій; б) недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, яке проявляється в порушенні прав фізичних і юридичних осіб; в) недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виникає у зв'язку із самочинними діями фізичних і юридичних осіб; г) недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виникає у зв'язку з протиправною діяльністю на її території органів інших держав і міждержавних організацій. Правопорушення різні за своєю спрямованістю, за вірогідністю настання шкідливих наслідків, та їх тяжкості, мотивів та за характером осіб, які їх скоїли, за цілями правопорушників й таке інше. Не дивлячись на всі ці відмінності, правопорушення складають одну групу явищ в соціальних та правових відносинах, оскільки володіють єдиною суттю й початковими юридичними ознаками [4, с. 32].

Більшість учених, такі, як: В. І. Менжинський, Ю. М. Колосов, П. М. Куріс, В. О. Мазов, Д. Б. Левін, Г. І. Тункін, М. О. Ушаков та ін. поділяють міжнародно-протиправні діяння держави на злочини та делікти. Водночас окремі автори були прихильниками більшої деталізації міжнародних правопорушень.

Так, наприклад, Г. М. Мелков поділяє всі правопорушення на три групи:

а) міжнародні злочини – це особливо небезпечне міжнародне правопорушення, яке замахується на життєво важливі інтереси дер-

жави і нації, яке підриває основи їх існування, грубо нехтує найважливішими основними принципами міжнародного права, становить загрозу для міжнародного миру, безпеки і для всього людства;

б) кримінальні злочини міжнародного характеру – діяння, що мають міжнародну суспільну небезпеку, зазіхають на інтереси декількох, багатьох або всіх держав;

в) інші міжнародні правопорушення (міжнародні делікти) – протиправні дії, що завдають шкоди окремій державі або обмеженому колу суб'єктів міжнародного права [7, с. 23].

А. М. Трайнін, виходячи зі ступеня загрози миру, поділяв міжнародні правопорушення на: агресивні дії (воєнна агресія, погрожування агресією, блокада); ворожі дії (пропаганда агресії, підтримка збройних банд, невиконання зобов'язань за міжнародними договорами, укладеними на захист миру, тероризм); неприязні дії, які ще не є ворожими, але вже не мирні (виготовлення і розповсюдження фальшивих документів іноземної держави, поширення брехливих відомостей про іншу державу, заподіяння шкоди престижу і честі іншої держави тощо).

Л. А. Моджорян розрізняє міжнародний делікт, недружній акт та міжнародний злочин.

Ю. В. Петровський – міжнародний злочин, власне делікт та неприязні дії та ін. [6, с. 114-119].

В українському виданні «Міжнародне право» (1971) видатний юрист-міжнародник І. І. Лукашук запропонував поділяти міжнародно-протиправні діяння за характером наслідків та ступенем небезпечності на три основні види: ординарні міжнародні правопорушення, серйозні міжнародні правопорушення та найтяжчі міжнародні злочини [8]. Така класифікація згодом була запозичена іншими вченими (В. А. Василенко, С. В. Ісакович, М. К. Коростаренко та ін.) й, можна сказати, стала загальноновизнаною в українській науці міжнародного права.

Як відомо, узагальнена класифікація злочинів проти людства міститься у Статуті Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу (ст. 6) і Статуті Токійського міжнародного воєнного трибуналу (ст. 5). У цих документах злочини проти людства поділяються на три основні групи:

1) злочини проти миру: планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни або війни на порушення міжнародних договорів, угод чи заповідей; участь у загальному плані або змові, спрямованих на здійснення будь-яких із згаданих вище дій. Окрім названих Статутів, зазначені злочини забороняються також Паризьким пактом 1928 р. (Пакт Бріана-Келлога), Статутом ООН, резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. «Визначення поняття агресії», іншими міжнародно-правовими актами;

2) воєнні злочини: порушення законів та звичаїв війни, зокрема вбивства, знущання, вивезення в рабство чи з іншою метою цивільного населення окупованої території; вбивства військовополонених або знущання над ними; вбивства заручників; пограбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст і сіл; руйнування, не виправдані воєнною необхідністю, та інші злочини [5, с. 241].

Конкретна класифікація категорій воєнних злочинів міститься в Гаазьких конвенціях 1907 р. про закони та звичаї війни, Женевському протоколі 1925 р. про заборону хімічної і бактеріологічної зброї, Женевських конвенціях 1949 р. про захист жертв війни і Додаткових протоколах (I, II) до них, Гаазькій конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту тощо;

3) злочини проти людяності: вбивства, знищення, перетворення на рабів, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни; переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено, чи ні. Найнебезпечнішими злочинами проти людяності є:

а) геноцид – дії, що чиняться з наміром знищити цілком або частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку через фізичне вбивство членів такої групи, заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або спричинення розумового розладу членам цієї групи; навмисне створення для певної групи таких життєвих умов, які розраховані на цілковите або часткове фізичне її знищення; заходи, спрямовані на запобі-

гання дітородінню в середовищі такої групи; насильна передача дітей з однієї групи в іншу. Злочином вважаються як геноцид, так і змова з метою підбурення, замаху та співучасті в ньому незалежно від того, скоєно злочин у мирний чи воєнний час;

б) злочини колоніалізму: колоніальна анексія, позбавлення незалежності, збройний захват тощо;

в) екоцид – злочинний вплив на довкілля, що викликає незворотні зміни, зникнення фауни і флори, загибель людей;

г) збройні втручання, позбавлення держави незалежності та ін.

Як й будь-яке правило, так і правило «фактичною підставою для міжнародно-правової відповідальності є міжнародне правопорушення» має свої винятки. Міжнародне право в окремих випадках допускає міжнародно-правову відповідальність, коли держава (або інший суб'єкт) здійснювала правомірні дії. Як приклад, часто вказують на можливість огляду іноземних торговельних кораблів військовими кораблями (ст. 22 Конвенції про відкрите море 1958 р. і ст. ПО Конвенції ООН з морського права 1982 р.) у разі достатньої підозри, що судно веде піратський промисел, несанкціоноване радіомовлення тощо. Коли ж достатня підозра виявилася безпідставною, то необхідно відшкодувати судну заподіяні збитки [1, с. 487].

З метою визначення підстав для міжнародної відповідальності за правомірну діяльність науковці пропонують керуватися аналогічними підставами для відповідальності за міжнародні правопорушення: через встановлення особливостей та зіставлення нормативно-правових і фактичних підстав. Але при цьому слід мати на увазі, що для відповідальності за правомірну діяльність не є нормативно-правовою підставою наявний звичайний комплекс норм – вона повинна базуватися на певних договорах, які спеціально закріплюють умови виникнення такої відповідальності [2, с. 145].

Підставою виникнення відповідальності є міжнародно-протиправне діяння, яке має відповідати двом вимогам, викладеним у ст. 2:

– бути таким, що приписується державі за міжнародним правом (тобто, саме держава повинна бути визнана відповідальною за це діяння);

– бути порушенням міжнародно-правового зобов'язання цієї держави.

Крім того, слід також проаналізувати основні юридичні наслідки продовжувати виконувати порушене зобов'язання; припинити це діяння та надати гарантії не повторення його, якщо вимагають обставини; надати повне відшкодування за спричинену шкоду (матеріальну і моральну).

Слід зазначити, що питання визначення та класифікації форм ліквідації наслідків вчинення міжнародно-протиправних діянь є досить складним і це пояснюється низкою причин: змішуванням представниками доктрини різнопланових за своєю природою наслідків порушення норм міжнародного права й віднесенням їх до форм відповідальності, пануванням у практиці і доктрині репараційної концепції відповідальності.

На нашу думку, форма ліквідації наслідків вчинення міжнародно-протиправного діяння – це структурний елемент обсягу відповідальності у межах певного її виду, водночас це спосіб, за допомогою якого держава-порушниця здійснює відшкодування потерпілій державі. Необхідно зауважити також, що обсяг міжнародної відповідальності держав як сукупність наслідків міжнародно-протиправного діяння може мати матеріальний або нематеріальний характер. Така класифікація різних наслідків називається у міжнародно-правовій доктрині видами міжнародної відповідальності.

Поділ відповідальності на матеріальну і нематеріальну (політичну або моральну) є досить умовним, але практично необхідним. На підставі аналізу концепцій представників правової доктрини, міжнародно-правових документів, судової практики можна дійти висновку про те, що нематеріальна відповідальність держави не підлягає матеріальному відшкодуванню. У свою чергу, матеріальна відповідальність встановлюється в повному обсязі або в силу взаємної домовленості сторін в обмеженому обсязі.

Висновки та пропозиції

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна дійти таких висновків. Міжнародно-протиправне діяння – це є дія або бездіяльність суб'єкта міжнародного права, в результаті якої порушуються норми міжнародного пра-

SUMMARY

The article considers the question about the legal nature, essence, types, forms, and legal consequences of an internationally wrongful act in the modern international law. Explores the doctrinal approaches national and foreign international lawyers on grounds of (elements of) international offences and their classification. Conclusions are made about the fact that the international offence is a specific international legal phenomenon that is different from a criminal offence or administrative offence concerning its composition and characteristics.

Keywords: International offenses, international responsibility, international crime, internationally wrongful act, the subject of an internationally wrongful acts, crimes against humanity, international delicts.

ва та міжнародні зобов'язання цього суб'єкта, що наносить потерпілому суб'єкту або групі суб'єктів міжнародного права, або всьому світовому співтовариству в цілому, збитки матеріального або нематеріального характеру.

Будь-яке правопорушення – це вчинок, тобто дія чи бездіяльність. Дія – акт активного поведіння. Бездіяльність визнається вчинком, якщо за службовим обов'язком або за ситуацією потрібно було щось зробити, але зроблено не було. Значимість цієї риси полягає в тому, що в ній сховане загальноприйняте положення «за думки не судять». Так, не можна вважати правопорушенням не виявлені через вчинки внутрішній напрям думок, почуття, не тільки позитивні, але й негативні.

Таким чином, міжнародне правопорушення – це є специфічне міжнародно-правове явище, яке відрізняється від кримінального правопорушення чи адміністративного проступку за своїм складом та ознаками. Зокрема, не завжди в складі міжнародного правопорушення необхідним є встановлення суб'єктивної сторони, також відмінним є й суб'єкт міжнародного правопорушення, форми та методи впливу на порушника, норми права, які підлягають застосуванню.

Література

1. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Осно-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається питання щодо юридичної природи, сутності, видів, форм та юридичних наслідків міжнародно-протиправного діяння у сучасному міжнародному праві. Досліджуються доктринальні підходи вітчизняних та зарубіжних юристів-міжнародників щодо ознак (елементів) міжнародного правопорушення та їхньої класифікації. Робляться висновки про те, що міжнародне правопорушення є специфічним міжнародно-правовим явищем, яке відрізняється від кримінального правопорушення чи адміністративного проступку за своїм складом та ознаками.

Ключові слова: міжнародне правопорушення, міжнародна відповідальність, міжнародний злочин, міжнародно-протиправне діяння, суб'єкт міжнародно-протиправного діяння, злочини проти людства, воєнні злочини, міжнародні делікти.

ви теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608 с.

2. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право : навч. посібник. / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. К. : Юрінком Інтер, 2000. 638 с.

3. Зелінська Н. А. Міжнародні злочини і міжнародна злочинність : монографія / Н. А. Зелінська. Одеса : Юрид. літ-ра, 2006. 568 с.

4. Кудрявцев В.Н. Закон. Поступок. Ответственность. М., 1986.

5. Курис П.М. Международные правонарушения и ответственность государств. Вильнюс: Минтис, 1973. 241 с.

6. Мацко А. С. Співробітництво держав щодо встановлення міжнародної відповідальності за найманство / А. С. Мацко, О. О. Демченко. *Часопис Київськ. ун-ту права*. 2004. № 3. С. 114–119.

7. Международное публичное право. Учебник. Издание второе переработанное и дополненное / под ред. К.А. Бекяшева. М.: ПБОЮЛ Грачев С.М., 2001. 640 с.

8. Міжнародне право: підручник для студ. юридичних вузів / І. І. Лукашук, В. С. Ісакович; [та ін.]; заг. ред.: І. І. Лукашук, В. А. Василенко. Вища школа, 1971. 378 с.